

ΙΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ

ΥΠΟ

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΑΔ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΥΨΑΣ

VI. ΠΑΡΑΔΕΙΣΙΟΛΟΓΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολυζήτητον, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀνεξηρευνήτον, ὑπῆρξε διὰ τῶν αἰώνων τὸ περὶ παραδείσου κεφάλαιον. Ὅσον σπουδαῖον διὰ τοὺς πιστεύοντας εἶναι τὸ ζήτημα, τόσον καλύπτεται ὑπὸ πυκνοτάτου σκότους. Ἀπὸ τῶν πατέρων καὶ συγγραφέων τῆς ἐκκλησίας μέχρι σήμερον διευπλώθησαν αἱ πλέον ἀντιφατικαὶ γνώμαι, αἵτινες πολλοὺς εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους προώθησαν, τινὰς μὲν εἰς τὴν σκέψιν καὶ ἄλλους εἰς τὴν ἀρνησιν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς τοῦ πατριαρχικοῦ ὄργανου ἀρχιμ. Βασίλειος Γεωργιάδης, ὁ ἔπειτὰ οἰκουμένικὸς πατριάρχης, ἀνὴρ λίαν εὐπαίδευτος, ὅτι «οὐδεὶς μετ' ἀσφαλείας δύναται νὰ εἴπῃ τι περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος παραδείσου»¹. Μετ' οὐ πολὺ ὁ ἔλλογιμώτατος Ἡπειρώτης Ἀθ. Πετριδῆς διετείνεται: «οἱ ὄροι παραδείσου καὶ κόλασις παρὰ τῷ ἀνεπτυγμένῳ κόσμῳ σήμερον ὑποκινουῦσι τὸ μειδίαμα τῶν χαριέντων ἐν λόγοις καὶ τρισεπιλέκτων τοῖς τρόποις»². Ἀλλὰ ταῦτα οὐδόλως πρέπει νὰ ἀπογοητεύωσι τὸν εὐσεβῆ ἔρευνητὴν· «δεῖ γὰρ οἶμαι, ἀποφαίνεται ὁ Νυσσαέων φωστήρ, τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπάντων, τῶν τε προγεγενῆσθαι πιστευομένων καὶ τῶν ἐσύστερον ἐκβήσεσθαι προσδοκωμένων καὶ τῶν νῦν θεωρουμένων μηδὲν παραλιπεῖν ἀνεξέταστον»³. Ἐπιπροσθέτω καὶ τοῦτο, ὅτι πῶς δύναται νὰ ἀγαπήσῃ τις πράγμα ἀπροσδιόριστον, ἄγνωστον; Ὁ γράψας τὸν «Ἀπολεσθέντα παράδεισον» Μίλτων ἀπεφώνητο: «ἡ καλλονὴ θεωρεῖται ἐκεῖ, ὅπου θαυμάζεται παρὰ πάντων». Καὶ ἄς εἴπωμεν ἐκ προοιμίων μετὰ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου: «ἐπὶ τὴν οὐράνιον, ὦ ψυχὴ, ἐπανελθωμεν πόλιν, ἐν ἣ κατεγόραφημεν, ἧς περ εἶναι πολῖται ἀνεψηφίσθημεν. Ὡς οὖν συμπολῖται τοῖς ἁγίοις καὶ οἰκείοις Θεῷ καὶ ὡς κληρονόμοι Θεοῦ καὶ συγκληρονόμοι Χριστῷ διασκεψάμεθα τὴν περιόδον τῆς ἡμεδαπῆς πόλεως εὐκληρίαν...καὶ εἴπωμεν

1. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, περίοδ. β', τόμος Α', σ. 284, ἔτος 1885.

2. Περὶ παραδείσου καὶ κόλασεως ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν, «Παρνασσός», τόμ. ΙΓ', 1890, σ. 378. Τί δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις φθέγγονται;...

3. Περὶ κατηχουμένου ἀνθρώπου ἐν τῷ Μεγάλῳ κατηχητικῷ Migne 45, στ. 9 ἔ.

ἄρα μετὰ τοῦ προφήτου· «Δεδοξαμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐφραινομένων ἡ κατοικία ἐν σοί!»¹· τεθεμελιώσαι γὰρ ἐν ἀγαλλιάματι πάσης τῆς γῆς. οὐκ ἔστι γῆρας ἐν σοί, οὐδέ γῆρας ταλαιπωρία. οὐκ ἔστιν ἐν σοί ἀνάπηρος, οὐδέ χλωρός, οὐδέ κωφός, οὐδέ δύσμορφος· παρίστανται γὰρ οἱ πάντες ἐν βίῳ τελείῳ εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»². Ἄλλαχού δὲ περὶ τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ ἀμοιβῶν γράφει: «Ἄ ὁ Θεὸς ἠτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, πίστις οὐ χωρεῖ, ἐλπίς οὐ ψηλαφᾷ, ἀγάπη οὐ περικλείει, πᾶσαν ἔφρουν ὑπερβαίνει, πάντα πόθον νικᾷ, δυνατόν μὲν κατασχεῖν, ἀδύνατον δὲ ἐκτιμῆσαι». Φρονῶ λοιπόν, ὅτι περὶ τοιοῦτου ζητήματος, τῶν σπουδαιοτάτων ἐν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι βίῳ, προκειμένου ἐπιβάλλεται ἡ ἔρευνα οὐδ' ἐπὶ στιγμήν νὰ παύσῃ, ἵνα μὴ δώσωμεν τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς ὑπερκριτικούς ὀρθολογιστὰς καὶ τόσους ἄλλους αἰρεσιώτας νὰ θεωρήσωσι τὰ πέραν τοῦ κόσμου ψεῦδος καὶ ἀπάτην καὶ ἐφευρέσεις τοῦ ἱερατείου καὶ νὰ παραβάλλωσιν αὐτὰ πρὸς τὰ ἐπέκεινα τῶν Ἡρακλείδων στηλῶν μυθολογούμενα διασύροντες καὶ διεκπομπεύοντες τὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως «πλανῶντες καὶ πλανώμενοι»³.

1. Βλ. De civitate dei τοῦ Αὐγουστίνου, ὅπερ μετεφράσθη ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Ἀγιορείτου Παύλου τοῦ Ξηροποταμηνοῦ ἐν τῷ Σηληλαῖο τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου καὶ δημοσιεύεται ὑπὸ Σπαθάρη ἐν τῇ «Ἁγιορ. Βιβλιοθήκῃ». νομίζω ὅτι ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ φίλου καθηγ. κ. Ἰ. Καμήρη. Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου ἔχομεν τὸ ἀνέκδοτον, ὅτι ὁ συγγρ. ἐζήτησε τὴν γνώμην τοῦ ἀντιπάλου του ἀγ. Ἰερωνύμου, ἐν Παλαιστίνῃ διατρίβοντος, ἀλλ' ἔως νὰ φθάσῃ τὸ γράμμα οὗτος εἶχεν ἀποθάνει. Ἐμφανισθεὶς δὲ καθ' ὑπνον εἶπεν αὐτῷ. Γνωρίζω τὸ αἴτημά σου. Ἀπαντᾷ: «Ἐάν τις μοι διηγείτο ἐν τῇ ζωῇ τὰ ὅσα νῦν βλέπω ἐν τῷ παραδείσῳ οὐδέποτε θὰ τὰ ἐπίστευον, καίτοι εἶχον ἐκεῖ φήμην ἀγίου, τόσον θαυμαστά εἶναι καὶ ἀφάνταστα».

2. Τὴν ἱεροπρατῆ ταύτην μετάφρασιν ὀφειλομένον εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μουσοτραφοῦς Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου: «Τὸ Κεκραγάριον τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ Αὐγουστίνου... Αἱ μελέται, τὰ μονολόγια κτλ. ὑπὸ Ἀ. Ε. τοῦ Β. ἐξεργημενθεῖσαι...» Λευψία 1804 (Βιβλ. Γ', κεφ. ιζ', σ. 203).

3. Εἰς τὸν θέλοντα νὰ συγκρίνῃ τὰ ἀσύγκριτα προχείρως ὑποδεικνύομεν τὰ ἑξῆς.

τὰ παρ' Ομήρου: ...Ἠλύσιον πεδίδιον καὶ πέρατα γαίης, (ἐνθα)
οὐ νιφετός, οὔτ' ἄρ' χειμῶν πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος,
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγυῖ πνεύοντασ ἀήτας
ἽΩκεανὸς ἀνήσιον ἀναψύχειν ἀνθρώπουσ. (δ 563, 567-569)
καὶ παρ' Ἡσιόδου: Καίτοι μὲν ναίουσιν ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
ἐν μακρῶν νήοισι, παρ' ἽΩκεανὸν
ὄλβιοι ἦρωεσ. τοῖσι μελιθεῖα καρπὸν
τρὶσ ἔτεοσ θάλλοντα φέρει ζεῖδιωροσ ἄρουρα (Ἔργ. Ἡμ. 162).

Πῶσ θεωρεῖ ταῦτα ὁ Μ. Βασίλειος βλ. εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παρομιῶν τῶν Schreider, Elyseum und Hades 1902. Περιγράφει δὲ θαυμαστικῶς ὁ Πλάτων τὰ Ἠλύσια πεδία εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ Γοργία καὶ δι' εἰς τὸν Φαίδωνα 107 ἐξ. «ἐνταῦθα κύκλω ῥέων ὁ ἽΩκεανός. τούτου δὲ κατάντικρὸν καὶ ἐναντίας ῥέων ὁ Ἀχέρων, ὃς δι' ἐρήμων τόπων τερεῖ... καὶ ὑπὸ γῆν ῥέων εἰς τὴν λίμνην ἀφικνεῖται τὴν Ἀχε-

Ἄλλά, ἵνα ὄμην εἰλικρινεῖς, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ τε θρησκευόμενοι καὶ αὐτοὶ οἱ θεολογοῦντες εὐρίσκονται πρὸ διλήμματος ὡς πρὸς τὴν ἀπάντησιν, ἂν ὑπάρχη παραδείσος καὶ κόλιασις, καὶ ἂν εἶναι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Καὶ ὅμως ἡ ὑπαρξὶς τούτων εἶναι παγκόσμιος ὁμολογία καὶ πίστις ἔδρατα ὄλων τῶν θρησκειῶν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν, καὶ ἀποδεικνύει τοῦτο ἀνὴρ μεμουστωμένος, ὁ Δ. Χαντζερῆς, ἐν τῇ «Ἐἰσαγωγῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν» σ. κα' καὶ ἔ.

Ἡ μνησιαία εἰκονογραφημένη «Ἀτλαντὶς» τοῦ Μαΐου 1914 (ἐκδιδομένη ἐν Νέῳ Ὑόρκῳ) ἐδημοσίευσεν (ἐν σελ. 10-13) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εἰς τὸν τόπον τῆς Ἐδέμ» λαμπρὰν περιγραφὴν ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τινα. Μετὰ ταῦτα τὰ λοιπὰ εἶναι γεωγραφικά, ἱστορικά καὶ ἀρχαιολογικά, πρὸς δὲ καὶ ποικίλα σημεῖα. «Νηπιόθεν διδαχθέντες ἐξηκολουθήσαμεν ἐπὶ πολὺ ἀκόμη νὰ μένωμεν μετὰ τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἰδανικῆς καὶ ὑπερναφέλου χώρας τῆς ὁποίας αὐθαίρετος δημιουργὸς ἦτο ἡ φαντασία μας. Ἐκεῖ ἀνεξήτη ὁ νοῦς καὶ ἔπλαττεν ἡ φαντασία τὰς φυσικὰς καλλονὰς τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς μας εἰς ἐξιδανικευμένην τελειότητα. δάση σκιερὰ ἀνεφύοντο ὡς διὰ μαγείας πρὸ τῶν ὀμμάτων τῆς ψυχῆς εἰς τὰς τολμηρὰς περιπλανήσεις τῆς ἀνὰ τὴν οὐτοπίαν ἐκείνην, ποταμοὶ ὄνειρῶδους γραφικότητος ἐκύλιον τὰ βομβοῦντα εἰς τὴν ἀπαρῶστατον ἐρημίαν ὕδατα τῶν, δειράδες κατάρρευτοι καὶ σύνδενδροι ὑπεβάσταζον ἀκτινοβόλους ὄγκους ὁρέων, τὶς οἶδε ἐκ τίνος ἐπισωρεύσεως θησαυρῶν ἀγάτου καὶ τοπαζίων ἀποτελεσθέντας, κρυστάλλια ρυάκια κατεκλήλουν τὴν ἀκοὴν μετὰ τὸ τερψίθυμον κελάρυσμά των καὶ ἐσκόρπιζον πέριξ τὴν δροσερότητά των, καὶ χαριέντες χλοεροὶ λόφοι φαντασμαγορικῶν σχημάτων μᾶς ἐκάλουν νὰ ἐπισκοπήσωμεν ἐκ τῆς κορυφῆς των τοὺς διανθεῖς λειμῶνας. Ἐκεῖ ἠδυνάμεθα νὰ παίζωμεν μετὰ τὰς χρυσαλλίδας, νὰ συνομιλήσωμεν μετὰ τοὺς λέοντας, νὰ δεχθῶμεν τὰς θωπείας τῶν τίγρεων καί, ὡς ἐν παρόδῳ, νὰ ἀπλώσωμεν τὴν χεῖρα εἰς ὠραῖα καρποβριθῆ δένδρα καὶ νὰ δρέψωμεν ὀπώρας ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὄλων τῶν κλιμάτων. Ἐκεῖ ἔζων, κατὰ τὴν Γραφήν, οἱ προπάτορες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ δι' αὐτὸ ὁ τόπος ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἐδέμ πρὶν ἴσως μᾶθωμεν ἀκόμη τὸ ὄνομα τῆς γενετείρας μας, δὲν ἐφαίνετο τότε ξένος πρὸς

ρουσιάδα (μέχρι σήμερον οὕτω ρεεῖ ἐν Θεσπρωτίᾳ ἡ λίμνη, μόνον πρὸς ἀπόδοσιν ἀφθονωτάτης ὀρυζῆς ἀπεξηράνθη νῦν), οὗ αἱ τῶν τε τελευταϊκῶν ψυχῶν ἀφικνοῦνται... τρίτος δὲ ποταμὸς... ἐκπίπτει εἰς τόπον μέγαν πυρὶ πολλῷ καιόμενον καὶ λίμνην ποιεῖ μείζω τῆς παρ' ἡμῖν θαλάττης, ζέουσαν ὕδατος καὶ πηλοῦ, ἐντεῦθεν δὲ χωρεῖ κύκλῳ θολερός καὶ πηλόδης... περιελιχθεὶς δὲ πολλάκις ὑπὸ γῆς ἐμβάλλει κατωτέρω τοῦ Ταρτάρου» (αὐτ. 112-113). Ὀνομάζεται ὁ τρίτος ποταμὸς Πυρῶπλεγέθων. Οἱ Ὀρφικοὶ ἐν τοῖς ἕμνοις καὶ ταῖς τελετουργίαις παρενέφρουσι πολλὰ περὶ παραδείσου (βλ. Zenia I, σ. 94. Le paradis orphique). Πλεῖον βλ. ἐν Θρησκευτ. καὶ Χριστιαν. Ἐγκυκλοπα. δεῖα, τόμ. Α', Ἀθήναι 1936, σ. 284 ἔξ.

ἡμᾶς, ἀλλὰ μᾶς ἐνέπνευε ἐν αἰσθημα οἰκειότητος, ὁμοιῶν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα εἰσερχόμενοι εἰς τὸν πατρικὸν μας κῆπον... Οἱ Ἰθαγενεῖς (Ἄραβες)... προθυμοποιοῦνται νὰ δείξουν εἰς τὸν ἐπισκέπτην καὶ τὴν ἀκριβῆ τοποθεσίαν ἀκόμη τοῦ παραδείσου (παρατίθεται εἰκὼν). Ἄλλ' ἂν τοιοῦτος ἦτο ὁ παράδεισος, οἷον τὸν βλέπει τις ἐκεῖ εἰς τὰς χέρσους καὶ ἡμερῆμους ἐκτάσεις εἰς τὰς ὁποίας ὡς δαίμονες περιπλανῶνται μὲ τὰ ποιμνία τῶν καὶ μὲ τὸ ὄπλον εἰς τὸν ὄμον οἱ ἀγριῶποι νομάδες, ὁποῖαν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν κόλασιν! (βλ. τί λέγει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς μεταξὺ Τίγρης καὶ Εὐφράτου χώρας) ... Ἡ ἀσυμβίβαστος διαφορὰ τῶν περιγραφῶν τούτων πρὸς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, ὅπου ἔθεσεν ὁ δημιουργὸς τοὺς πρωτοπλάστους εἶναι εὐεξήγητος. Οἱ Τούρκοι ἐπέρασαν ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἐκεῖ μένει ἀκόμη καὶ πρὸ τοῦ Τούρκου ἄλλων ἐπιδρομῶν ὁ βαρὺς καὶ σκληρὸς ποῦς, ὅστις κατέστρεψε βαθμηδὸν τὸν «κῆπον τοῦ Θεοῦ», καὶ ἐμάρανε τὴν ὀργῶσαν ἐκεῖ φύσιν, προσεγγίσας τὸν παράδεισον πρὸς τὴν κόλασιν... Κατὰ τὰ λοιπὰ ὑφίσταται ἀκόμη ἀμετάβλητος σχεδὸν ἡ πρωτόγονος κατάστασις ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἔζησαν οἱ πρωτόπλαστοι πρὸ ἀμνημονεύτων χιλιετηρίδων. Ὡραία ἡ περιγραφή, ἀλλ' ἀντὶ νὰ λύη τὸν «Γόρδιον δεσμὸν» περισφίγγει.

Ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν ἡ ἔρευνα περιορίσθη μέχρι τοῦδε εἰς μεμονωμένας ἀρθρογραφίας, οὐδ' ἐγένετο συστηματικὴ ἐργασία, ὅπως παρὰ τοῖς ξένοις, οἵτινες τόμους καὶ βιβλία καὶ βιβλιάρια χάριν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνεχῶς καὶ ἀδιακόπως ἐκδίδουσιν¹, παρουσιάζω ἐνταῦθα 3 κείμενα ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁθῶ, ἵνα παράσχω ἀφορμὴν εἰς τοὺς θεολογοῦντας νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὸ θέμα τοῦτο καὶ οὕτω διὰ τοιούτων μελετῶν καὶ κηρυγμάτων νὰ δοθῇ ὠθησις πρὸς ἀναζωπύρωσιν τῶν θρησκευτ. αἰσθημάτων καὶ ἀναδημιουργίαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνακαίνισιν (ἐπανεξοπλισμὸν!). Ὁμολογῶ ὅτι τὸ δυσκολώτερον μέρος τῆς οὐρανίου ταύτης θεωρίας εἶνε ἡ διατή-

1. Ἡμῖν μαθητῆς Γυμνασίου, ὅτε ἠγόρασα βιβλιάριον γαλλιστὶ ἐκδοθὲν ἐν Γενεύῃ τῷ 1879 ὑπὸ τὸν τίτλον Le Paradis, ὅπερ συνιστῶ ὡς ἀξιόλογον. Δὲν ἔχω συναντήσῃ πολλὰς ἐν Ἑλλάδι περὶ παραδείσου πραγματείας. Πλὴν τοῦ Πετρίδου καὶ Α. Χαντζερῆ ἔγραψεν ὁ Μ. Δήμιτσας (περὶ τῆς θέσεως) καὶ ἐν Εὐαγγ. κήρυκι τόμ. Γ', 1859, σ. 359 ἔξ. ῥ', 1862, σ. 550 ἔ. ὁ Κοινοτόνης περὶ ἐπιγείου παραδείσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῇ Ἐκκλ. ἀληθείᾳ ἐδημοσιεύθη ὥραία διατριβή, ἣν δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ παράδεισος» (ἔτ. Θ' 1889, σ. 378-380, 386-7, 394 καὶ 401-2). Ὁ συγγραφεὺς, οὗ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, διότι δὲν προῦλαβε νὰ περαιώσῃ τὰ ἀρθρα, ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῶν γραφομένων ἐν Dictionnaire philosophique καὶ ἐκθέτει τὰς γνώμας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (ἀνευ παραπομπῶν), τῶν διακρινόντων τοῦ οὐρανοῦ τὸν παράδεισον καὶ μόνον συνεκδοχικῶς παραδεχομένων αὐτὸν ὡς τὴν μακαριότητα τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν (βλ. καὶ «Ἀνατολ. ἀστέρ. ἀρ. 1368, 3 Μαρτ. 1884). Ὁ Ι. Μ. Ραπτάρης, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Σύμπαντος, ἔγραψεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένῃ «Ἐπταλόφω» τὸ ἔξης: «Ὁ παράδεισος καὶ ὁ ἕως παρὰ τοῖς διαφοροῖς ἔθνεσιν», τόμ. Β', σ. 20-47.

ρησις ζωηρᾶς αἰσθήσεως τῶν οὐρανίων πραγμάτων ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Εἶναι εὐκολώτερον νὰ συλλογιζώμεθα μόνον περὶ τοῦ οὐρανοῦ μίαν δλόκληρον ἡμέραν ἢ νὰ ἔχωμεν ζωηρότατον αἶσθημα καὶ ἀγάπην εἰς τοὺς συλλογισμοὺς τούτους ἐν τέταρτον τῆς ὥρας. Ἡ πίστις εἶναι ἀτελής, διότι ἐν μέρει μόνον ἀνεκαινίσθημεν καὶ ἔχει ἐναντίον αὐτῆς ὄλον τὸν κόσμον, οὕσα δὲ ὑπερφυῆς κινδυνεύει νὰ ἐλαττοῦται καὶ νὰ ἀτονῇ, ἐὰν συνεχῶς δὲν διεγείρεται. Ἡ αἰσθησις εἶναι ἰσχυρὰ κατὰ τὴν δύναμιν τῆς σαρκός, καὶ οὕσα φυσικῆ διαμένει ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ φύσις. Τὰ ἀντικείμενα τῆς πίστεως εἶναι μακρὰν, ἀλλὰ τὰ τῶν αἰσθήσεων πλησίον, ἵνα δοκιμάζωμεν χαρὰν δέον νὰ ἀναχθῶμεν εἰς τὸν *Παράδεισον* ἀλλὰ τὸ νὰ χαίρωμεν δι' ὃ τι ποτὲ δὲν εἶδομεν, οὔτε ἐγνωρίσαμεν, εἰμὴ ἐκ τῶν ὑποσχέσεων τῆς Γραφῆς, δὲν εἶναι τόσον εὐκολόν. Ἰδιον φρονήσεως λοιπὸν νὰ προκαλέσωμεν τὴν αἰσθησιν πρὸς βοήθειαν τῆς πίστεως. Διὰ τὸ Θεὸς μᾶς ἔδωκεν τὰς αἰσθήσεις, τὰ κοινὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, ἐὰν δὲν εἶναι ἀρμόδια πρὸς δόξαν αὐτοῦ; Διὰ τὸ ἅγιον πνεῦμα περιγράφει τὴν δόξαν τῆς νέας Ἱερουσαλήμ δι' ἐκφράσεων, αἰτινές εἰσιν εὐάρεστοι μάλιστα τῇ σαρκί; Τοῦτο γίνεται ἄρᾳ γε, ἵνα ψευδῶς ὑπολάβωμεν τὸν οὐρανὸν ἐκ χρυσοῦ καὶ μαργαριτῶν κατεσκευασμένον; ἢ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους τρώγοντας καὶ πίνοντας; ὄχι βεβαίως: *Ἡ ἀγάπη καὶ ἡ χαρὰ αὐξάνονται διὰ τῆς δικαιοσύνης.* Ὅταν ἐπιχειρῶμεν νὰ συλλογιζώμεθα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δόξης διαφόρως ἢ καθ' ὃν τρόπον παριστᾷ αὐτὰ ἡ Γραφή, ἀπολλύμεθα καὶ οὐδὲν πλέον ἔχομεν, ἐφ' οὗ νὰ προσηλώσωμεν τὸν νοῦν ἡμῶν, ἀπομακρύνομεν τὰ πράγματα τοσοῦτον ἀφ' ἡμῶν, ὥστε αἱ περὶ αὐτῶν ἰδέαι ἡμῶν καθίστανται περιέργοι οὕτως ὥστε οὐδόλως διστάζομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι πᾶν τὸ ὑπερῆμάς εἶναι μηδὲν δι' ἡμᾶς. Τοῦναντίον δέ, ὅταν διὰ τῆς οἰκειώσεως κατορθώσῃ τις νὰ διαλύσῃ τὸν γνόφον τῆς ὕλης, αἴρεται εἰς αἰθέρια ὕψη καὶ «ὦ τοῦ θαύματος! ὁ ἄνθρωπος ἐνοῦται πνευματικῶς καὶ σωματικῶς, εἴπερ οὐ χωρίζεται τοῦ νοῦ ἢ ψυχῆ, οὐδὲ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, ἀλλὰ τῇ οὐσιωδῶς ἐνώσει γίνεται τρισυπόστατος καὶ ἄνθρωπος εἷς (γρ. ἐστὶ) θέσει Θεός, ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ οὐπερ μετέληφε θείου πνεύματος, καὶ πληροῦται τηνικαῦτα τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαυὶδ: «ἐγὼ δὲ εἶπα θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες...» (Συμεῶν ὁ νέος θεολόγος, Migne 120 στ. 317, 451). Φρονῶ, ὅτι πάντες συμφωνοῦμεν πρὸς τὴν τεθεῖσαν ταύτην ἀρχήν, ἣν ἐνθέρμως ἐκαλλιέργησεν ἡ νηπτικὴ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας θεοσοφία καὶ μεθ' ἡμῶν τὰ πεπολιτισμένα κράτη, διὸ καὶ ἀνέδειξαν Μίλτωνας καὶ Λάντας, τοὺς ἀθανάτους τῶν ἀπορρητῶν καὶ μυστηρίων τοῦ παραδείσου ἐκφάντορας. Ὁ «Ἀπολεσθεῖς παράδεισος» ὁ «Ἀνακτηθεῖς παράδεισος» τοῦ ἐστεμμένου ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας ἐδημιούργησε τὸ θρησκευτικὸν μεγαλεῖον αὐτῆς καὶ ἡ «Θεῖα κωμῶδια» τοῦ δαφνοστεφοῦς ὑπιπέτου ἀετοῦ τῆς Τοσκάνης τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ. Αὕτη εἶναι τὸ πλέον διαδεδομένον ἀναγνωστικὸν ἐν Ἰταλίᾳ βιβλίον, τοσοῦτον ὥστε τὸ λεκτικὸν αὐτῆς ἰδίωμα ἔδωκε

τὸν τύπον εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν. Ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Ἀγγλου μετὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὑπάρχει ὁ Ὅμηρος, ὁ Μίλτων καὶ ὁ Σαίκσπηρ. Ἐν Ἑλλάδι δυστυχῶς δὲν ἐγεννήθη εἰσέτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις, ἀφοῦ ἀνθολογήσῃ ἐκ τῆς «Φιλοκαλίας τῶν πατέρων» καὶ ἐκ τῶν ἀναριθμητῶν παραδεισίων λόγων τῆς Πατρολογίας, νὰ συγκροτήσῃ τὸν «Λησμονηθέντα παράδεισον», ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς πλατείας καὶ εὐρυχώρου, περὶ ἧς ὁ ἀμίμητος Δάντης ἔγραφεν: «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄγουσα εἰς τὴν πόλιν τῶν κλαυθμῶν, ἐγὼ εἰμι ἡ ἄγουσα εἰς τὸ αἰώνιον ἄλγος, ἐγὼ εἰμι ἡ ἄγουσα εἰς τὰ κολασμένα γένη. ὦ σεῖς, οἱ ἐρχόμενοι, ἀφήσατε πλέον πᾶσαν ἐλπίδα»¹. Ἴδου ποῦ κατήντησαν οἱ τὴν λεωφόρον ταύτην βαδίσαντες, ἀντὶ τῆς «στενῆς καὶ τεθλιμμένης» τῆς ἀγοῦσης εἰς τὴν ζωὴν.

Α'. ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ ΝΟΗΤΟΣ ἢ Αἰσθητος εἶναι ;

1. «Σοφίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ παρόντος αἰῶνος διασάφησις περὶ τοῦ ποῦ Παράδεισος καὶ ποῦ Κόλασις καὶ τί ἐστὶ ταῦτα». ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως.

Ταύτην τὴν μικτὴν ἐπιγραφὴν φέρει ἡ διατριβὴ παρ' Αἰνιᾶνι (Συλλογὴ ἀνεκδότων ἔργων Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἀθῆναι 1838, Α', σ. 1). Ἄλλ' ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι νόθος, διότι οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ «σοφίας Ἑλλήνων», ἐκτὸς ἐὰν ὁ τὸ χειρόγραφον παραδοὺς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν σοφίαν τοῦ συγγραφέως! ἀλλὰ τότε τὸ «διασάφησις» δὲν εἶναι ἐρμηνεία, ἀλλ' ὄντως ἀσάφεια. καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτὸ τὸ λάθος ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ, τῇ προτασσομένη τῶν ἔργων τοῦ κλεινοῦ ἀνδρός, ἔχει καὶ ἄλλας κήρας. ἐν σ. 3 λέγει «ἔγγονον» τὴν δόξαν τοῦ ἀγγέλου, ὅπερ εἶναι ἀτοπώτατον; ἀντὶ τοῦ «ἐνοικον» κ. ἄ. ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι λείπει τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτου, ὅστις ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ κώδικος Καυσοκαλυβίων 138, Ἰωσαφαίων 52, ὀνομάζεται «τιμιώτατος Νικόλαος». Ὁ ἐκδότης Αἰνιᾶν δὲν ἐσχολίασε τὸ κείμενον οὔτε ἄκροισ δακτύλοις. εἶναι δὲ τὸ θέμα ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸ περιδοξὸν ὄνομα τοῦ συγγραφέως παρέσυρε πολλοὺς καὶ μέχρι σήμερον νὰ συμφωνήσωσι μετ' αὐτοῦ (παράδειγμα σύγχρονον φέρομεν κατωτ. καθηγητὴν τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). Καὶ ὁμως ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐκτίθησι τὸ γνήσιον φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐν ταῖς υποσημειώσεσιν ἀποδεικνύομεν, οὔτε ἀναφέρει μαρτυρίαν πατρὸς τινος ἢ καὶ ἐκκλησιαστ. συγγραφέως. Ἡ ἁγία Γραφή καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐν πλήρῃ σχεδὸν ὁμοφωνίᾳ ὁμιλοῦσι περὶ παραδείσου καὶ κολάσεως ἐν ὧρι-

1. Ὁ τελευταῖος στυγνὸς στίχος εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς κολάσεως. Ἐπιθι Μ. Ἀλβάνια Μηλιάτου, «Αἱ παραδείσου καὶ... κολάσεως παραδόσεις μέχρι τοῦ Δάντου» ἐν Ἀτικῷ ἡμερολ. τοῦ Ἀσωπίου 1874, σ. 180—190. Ὁ Δάντης ἦν Φραγκισκανὸς μοναχός, διότι μόνον ὡς τοιοῦτος ἠδύνατο νὰ ἐκθέσῃ τόσα πράγματα.

σμένω τόπω καὶ περιορισμένω χώρῳ κειμένων καὶ μόνον ὁ Ὁριγενὴς καὶ οἱ κακόδοξοι αἰρετικοὶ τῶν πρώτων χρόνων ἀρνοῦνται τοῦτο¹ ὡς καὶ οἱ νεώτεροι τῆς Γερμανίας ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βολταίρου, Ρενὰν ἐν Γαλλίᾳ. Οὗτοι παρέσυραν καὶ τὸν δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μας Χρ. Ἀνδροῦτσον νὰ γράφῃ ἀσύστατα πράγματα περὶ παραδείσου, ὃν ἀπεδείξαμεν χωλαίνοντα καὶ εἰς ἄλλο δογματικὸν ζήτημα². Ἀσφαλῶς ὁ Εὐγένιος παρεσύρθη νεώτερος ὢν εἰς τὰς παραδοξολογίας τοῦ Βολταίρου, ὃν ἔπειτα κατεπολέμησεν. ταύτας ὁμως ἐκτίθησιν μετὰ συνήθους διαλεκτικῆς δεινότητος καὶ εἰς σαφῆ γλῶσσαν, μᾶλλον δημῶδη (ἀσύνηθες καὶ τοῦτο εἰς αὐτὸν δογματίζοντα τὸ «ἐκσυρικτέον τὸ χυδαῖστὶ διαλέγεσθαι»). Δὲν γνωρίζομεν τὸν χρόνον, ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ εἶναι οὐχὶ ἐκ τῶν τελευταίων ἔργων, καὶ εἴχεν ἀναγνώσει τὴν περὶ τούτου λίαν ἐλευθερόφρονα θεωρίαν τοῦ Γαλάτου φιλοσόφου Βολταίρου. Τὰ τοιαῦτα κηρύγματα συνετέλεσαν, ὥστε νὰ κατηγορηθῆ ὁ κατὰ τὰ ἄλλα εὐσεβέστατος τοῦ γένους καὶ διαπρεπὴς διδάσκαλος ὡς ἐλευθερόφρων καὶ ὅτι μετεφύτευσεν παρ' ἡμῖν τὰς ξενοφώνους καὶ καινοφανεῖς φιλοσοφικὰς θεωρίας τῆς Λύσεως. Ἄμα τῇ κυκλοφορίᾳ τῆς περὶ παραδείσου ταύτης διατριβῆς, ὁ ἐν ἁγ. Ὄρει τότε μονάζων ἐν τῇ τῶν Ἰβήρων μονῇ διδάσκαλος, ὁ ἱεροκῆρυξ Ἰωάννης ὁ Λίνδιος, ἐκδίδων τὴν «Ἀποστολικὴν Σαγήνην» τῷ 1785 γράφει τὰ ἑξῆς πρὸς ἀναίρεσιν τῆς παραδόξου θεωρίας καὶ ὑποστήριξιν τοῦ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος μετὰ 1 ἔτος τῷ 1786 ἐξετύπωσε τὸν Α' τόμον τῶν Χρυσοστομικῶν, τὴν «Χρυσοπηγὴν», ἐξήγησιν τῆς κοσμογενέσεως τοῦ Μωϋσέως.

ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ

Ἐπιστολὴ πρὸς τινα σπουδαῖον λέγοντα, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπόλεσε καὶ τελείως ἠφάνισε τὸν ἐπίγειον παράδεισον μετὰ τὴν παράβασιν καὶ ἔξωσιν τῶν προπατόρων ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Λινδίου ἐν «Ἀποστολικῇ Σαγήνῃ» σ. 54-58 τοῦ β' μέρους τῆς β' ἐκδόσεως³ (ὑποδέτω ὅτι ὁ σπουδαῖος πρὸς ὃν ἀπευθύνεται εἶναι Εὐγένιος ὁ Βούλγαρης).

σ. 55. Εἰ γὰρ ὁ Π. μετὰ τὴν τῶν προπατόρων ἐκείθεν ἔξορίαν (ὡς φησὶ) παρὰ τοῦ φυτουργοῦ διεφθάρη, ποῦ ἢ φλογίνῃ ὁμοφαίᾳ, ἢ τὴν πύλην φυ-

1. Ὁριγενισμοῦ ὄζει καὶ ἡ γνώμη τοῦ Γρηγ. Νύσσης : «ἡ τῶν φαινομένων ἀγαθῶν στέρησις φλόξ γίνεται τὴν ψυχὴν διασμήχουσα». Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν Migne 46, στ. 84c.

2. *Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου*, Τὸ ζήτημα τῆς θεοπνευστίας τῶν ἁγ. Γραφῶν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῃ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Γενικὴ καὶ μερικὴ θεοπνευστία. Θεσσαλονίκη 1933, σ. 11-12 (τοῦ ἀποσπάσματος ἐκ τῶν «Ἄλβαν. μελετῶν ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Κ. Διαθήκης», βίου βλ. σ. 136-151). Πάντες γνωρίζουσι πόσον τολμηρὸν ἦτο νὰ ἐλέγξῃ τις τὸν Ἀνδροῦτσον. συναντήσας με λάβρως μοὶ ἐπετέθη, ἀλλὰ μεθ' ἱκανῆν συζήτησιν ἐχωρίσθημεν πάλιν φίλοι.

3. Ἐνταῦθα ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν β' ἐκδοσιν τοῦ Λονδίνου.

λάττουσα τῆς Ἑδέμ; ποῦ ὁ εὐγνώμων ληστής, ὃς ἤκουσε παρὰ τοῦ Σωτήρος «σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ; ποῦ αἱ τῶν προπατόρων καὶ τῶν δικαίων ἀπάντων ψυχαί, ἃς ἐκ τῶν τῆς γῆς λαγόνων ὁ Κύριος ἀνεβίβασε, ἢ ταῦτα λήρος καὶ φλυαρία κτλ.; ἔπει δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀνεγεννήθη (διὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίας) καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανέκαμψε κάλλος, ἄρα καὶ ὁ αἰσθητὸς καὶ ἐπίγειος Παράδεισος καὶ ἔστι καὶ σώζεται, καὶ οὐ κατὰ σὲ διεφθάρη οὐδὲ διαφθαρήσεται οὔτε ἐκ τῆς καλλοῦνῆς ἐκείνης καὶ ὠραιότητός ποτε ἐκπεσεῖται, ἀλλὰ μάλιστα καὶ λαμπροτέρας καὶ ὠραιότερας ἐν τῇ τοῦ παρόντος αἰῶνος συντελείᾳ ἀξιωθήσεται ἀποκαταστάσεως.

σ. 56. Ἄλλ' ὁ οὐρανὸς (διότι τοῦτο λέγει ὁ σπουδαῖος εἶναι ὁ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παράδεισος), ὃ γεννάδα, ἔστι τε καὶ λέγεται ἡ τελεία ἀπολαυσις, ἧς μέλλουσιν ἀπολαυεῖν (sic) μετὰ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν πάντες οἱ ἅγιοι. ὁ δὲ ἐπίγειος παράδεισος ἢ μερικὴ, ἧς τανῦν ἀπολαύουσι μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποχώρησιν κατὰ τὴν τοῦ Σωτήρος φωνὴν τὴν «σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ». μετὰ δὲ τὴν τοῦ παρόντος αἰῶνος συντέλειαν ἐν οὐρανῷ μὲν πνευματικῶς ἐν παραδείσῳ δὲ σωματικῶς. ...*Εἰ δὲ καὶ τὰ διαφθαρέντα σώματα ἀναστήσονται ἄρα καὶ σωματικὸς τόπος, ἵνα ἐκεῖ συνδιδαιτῶνται.*

σ. 57. Ὁ μ. Βασίλειος εἰς τὸ τέλος τῶν ἀσκητικῶν λόγων τοῦ λέγει, ὅτι ὁ παράδεισός ἐστιν ἀφθαρτος καὶ ὑπὲρ λόγον καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν κατάληψιν ἀνθρωπίνην, τόπος ὑπερφέρειν τῆς ὅλης κτίσεως, θαυμαστὸς τῷ κάλλει ἐν περιόπτῳ κείμενος, ἀνεπισκόπητος διὰ ὕψος, πάσαις ταῖς τῶν ἄστρον ἀνατολαῖς καταλαμπόμενος καὶ ἐφωτισμένος πάντοθεν, τὴν ἐκ τῶν ὠρῶν εὐκρασίαν ἡδίστην ἔχων, ἀεὶ διανγεσάτῳ περιλαμπόμενος... ἐπαγαγὼν πῶς σοι δυνηθῶ ὑπ' ὄψιν ἐναργῶς ἀγαγεῖν τὴν πατρίδα, ἵνα σεαυτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνακαλέσῃ (σύ)». Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Λίνδιος.

Ἐγὼ δὲ ἐπισυνάπτω ὧδε καὶ τὰ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχ. Α', σ. 41 (ἐκδ. Ἱεροσολ. τοῦ Δ. Κλεόπα). «Ὅπλον λαμβάνεις οὐ φθαρτόν, ἀλλὰ πνευματικόν' καταφυτεύῃ (σύ) λοιπὸν εἰς τὸν νοητὸν παράδεισον»¹.

(Συνεχίζεται)

1. «Νοητὸς παράδεισός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς τόπος τῆς μακαριότητος τῶν δικαίων, οὗ τύπος ἐστὶ καὶ ἀπεικόνισμα λέγεται δὲ νοητὸς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἐπιγείου, τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς δημιουργίας κτισθέντος καὶ τῷ Ἀδὰμ εἰς κατοίκησιν δοθέντος». Σημειῶσαι ὅτι ὁ ἱερός Κύριλλος μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων πατέρων διακρίνει τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τοῦ παραδείσου καὶ ταῦτα δύο θεωρεῖ πράγματα ἀπ' ἀλλήλων διεσταλμένα, Κατήχ. ΙΑ' 26: «Ἥλιος εἰς οὐρανὸν μόνον, Παῦλος δὲ καὶ εἰς οὐρανὸν καὶ εἰς παράδεισον» (ἐδ. σ. 88 ἐν ἐκτάσει σημειώσιν τοῦ αὐτοῦ Κλεόπα).